

Upprättelseboken

I Göran Rosenbergs biografi kliver rabbi Marcus Ehrenpreis fram ur historiens skuggor.

Emi-Simone Zawal finner en människa vars andliga övertygelser bjuder stor behållning.

Om historien dömer vissa till förlorare, vad säger då förlorarna om historien? I sin stora biografi "Rabbi Marcus Ehrenpreis obessvarade kärlek", om den judiske överrabbinen Marcus Ehrenpreis (1869-1951) liv och förringade öde, svarar Göran Rosenberg: "Jag tror att förlorarnas historia kan vara väl så intressant, i synnerhet när förlorarna har rätten på sin sida." (...) "Som jag ser på saken är historiens sophög en skattkammare av ofullbordade möjlighe- ter."

Alltså: Marcus Ehrenpreis och hans oskrivna historia. Ehrenpreis kom från en boktryckerfamilj i galiziska Lemberg/Lwów (dagens ukrainska Lviv). Efter studietiden i Berlin, som avslutades med en doktorsexamen i filosofi, fick han tjänst som rabbin först i kroatiska Djakovar, senare i bulgariska Sofia där han stannade i 14 år. Strax före första världskrigets utbrott blev han erbjuden en tjänst vid den judiska församlingen i Stockholm som han, till många förvåning, tackade ja till. Varför byta en framgångsrik tillvaro mot en ökänd avkrok?

Ehrenpreis stora, för att inte säga enorma, språkbegåvning (han talade flytande tyska, hebreiska, jiddisch, polska, kroatiska, spanska, spanjolska, bulgariska, svenska, engelska, franska, möjligen italienska) och diplomatiska färdigheter gjorde honom snabbt till en central gestalt i svenskt kulturliv. Han översatte verk ur den moderna hebreiska litteraturen, grundade en rad judiska föreningar och sällskap, och startade 1928 Judisk Tidskrift som han var redaktör för under många år. Han skrev också flera böcker – på svenska – som prisades och lovordades, inte minst för sin höga stil och sitt

SKRIVER HISTORIA. Göran Rosenberg är författare och medarbetare på Expressens kultursida. Foto: CATO LEN/ALBERT BONNIERS FÖRLAG

rika, nyanserade ordförråd. "Mången som har svenska till modersmål kunde avundas honom", konstaterade Fredrik Böök entusiastiskt i SvD när "Österlandets själ" publicerades 1926.

Om Ehrenpreis i sina yngre dagar varit politisk sionist och radikal ungehré, medarbetare till Theodor Herzl och en avgörande kraft för den judiska nationstanken, tog med tiden en allt mer andligt eller kulturellt orienterad sionism överhanden. Den väsentligaste uppgift han tyckte sig stå inför när han kommit till Sverige var att bygga broar mellan "det judiska och världen".

Ären efter Hitlers maktövertagande omförhandlades denna mission radikalt. Hade den tidigare bestått i att upplysa och förändra omvärldens inställning till judendomen – visa judendomens "sanna ansikte" – handlade den nu om att försöka rädda så mycket judiskt liv det bara gick. Det visade sig till en början vara svart, smutt på omöjligt. Den svenska invandringsspolitiken var närmast fiendlig och

det var först när de norska judarna började deporteras 1942 som det politiska läget förändrades. Men då var mycket redan försent.

Efter kriget förmörkades Ehrenpreis liv av anklagelser om att varken han eller församlingen i Stockholm gjort tillräckligt för att rädda Europas judar från Förntelsen. En av de hätskaste och illvilligaste rösterna tillhörde Gilel Storch som spred rykten om att Ehrenpreis aktivt motsatt sig ett större flyktingmottagande eftersom det bara skulle bidra till att öka antisemitismen i Sverige. Rosenberg lägger stor kraft på att redogöra för hur falska och feltriktade dessa anklagelser var och hur mycket de missfärgat Ehrenpreis eftermäle. Så sent som 2004 publicerades en vitbok över flyktingverksamheten i Stockholms judiska församling som Rosenberg menar okritiskt återupprepad grova felaktigheter.

Det är alltid en bedrift att lyckas bygga broar mellan nuset och det förgångna som gör nuset mer upplyst. Rosenbergs

biografi över Ehrenpreis är i den bemärkelsen inte bara en inspirerande beskrivning av en sällsynt människas liv och verk utan också en gedigen historisk upprättelse.

Tänkerkedomen och det noggranna redovisandet av detaljer och citat gör framställningen grundlig, på gränsen till encyklopedisk. Förhållandet till Ehrenpreis är därtill lojalt, utan att vara okänsligt för att han var en människa med inre motsägelser och brister.

Av särskilt stor behållning är det innerligt tecknade porträttet av den judendom, det andliga arv och de övertygelser som Ehrenpreis företrädde och på sitt personliga sätt förfinade – i synnerhet övertygelsen om diasporans betydelse som det judiska livets huvudform. Ehrenpreis stödde visserligen nationen i Palestina, men det var diasporan som förkroppsligade judendomens moraliskt-politiska ideal: en värld där minoriteter och majoriteter levde sida vid sida. Judarna i diasporan, menade Ehrenpreis, hade gjort minoritetens och främlingskapets sak till sin. Den judiska minoritetsexistensen var alltså inte ett förnedrande undantagstillstånd som till varje pris måste hävas så snart som möjligt, utan en levande påminnelse om den mänskliga existensens grundvillkor.

Det hade av den anledningen varit givande att få veta mer om den plats Ehrenpreis själv kom ifrån. Den reoreras i Rosenbergs biografi återkommande till som Ehrenpreis "värld", beskrivs i regel som "judegatan i Lemberg", men utgjordes ju av en distinkt habaugsk miljö – Galizien – ett land som utmärkte sig genom sin mångtalsbefolkning som var som störst just i denna del av den habaugiska dubbelmonarkin. När Ehrenpreis föddes 1869 var denna miljö och värld stadd i stor förändring, inte bara tekniskt och ekonomiskt, utan också juridiskt. Bland annat hade judarna givits samma lagliga rättigheter som alla andra i imperiet vilket i praktiken gav dem ett rättsligt skydd mot de antisemitiska utspel som drabbade judarna i exempelvis Ryssland. I Galizien fick de konstitutionella förändringarna en stor betydelse och Ehrenpreis generation blev långt friare än föräldrarnas vilket gjorde den socialt, och säkert också mentalt, mycket mer rörlig.

Även om förhållandena i landet aldrig blev mångtalsbefolkade land – verkar Ehrenpreis vision om en etnisk-religiös samlevnad inte helt avlägsen från dubbelmonarkins politiska vision. När Galizien sedan blev en del av det återuppräta Polen efter första världskrigets slut försämrades gradvis denna vision för att krossas helt vid nazisternas maktövertagande 1941.

Men nu är det som det är med historiens dom. Förlorende vändrar skriver sällan heller historia.

Emi-Simone Zawal

kulturen@expressen.se

Göran Rosenberg är medarbetare på Expressens kultursida, där för recensionen "Rabbi Marcus Ehrenpreis obessvarade kärlek" av Emi-Simone Zawal. Illustration: Peter och utgåvans redaktör Elv Under medvet, SvD.

Emi-Simone Zawal.